

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

СТАДНИК АНТОН СЕРГІЙОВИЧ

УДК 336.71:338.242.4(477)(043.3)

**МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО АНТИКРИЗОВОГО  
РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ**

Спеціальність 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит

Автореферат  
дисертації на здобуття наукового ступеня  
кандидата економічних наук

Суми – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Сумському державному університеті Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор економічних наук, професор  
**Д'яконова Ірина Іванівна**, Сумський державний університет Міністерства освіти і науки України, директор Навчально-наукового інституту бізнес-технологій «УАБС».

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, доцент  
**Карчева Ганна Тимофіївна**, Інститут банківських технологій та бізнесу ДВНЗ «Університет банківської справи» Міністерства освіти і науки України (м. Київ), завідувач кафедри економіки та менеджменту;

доктор економічних наук, професор  
**Заруцька Олена Павлівна**, Університет митної справи та фінансів Міністерства освіти і науки України (м. Київ), завідувач кафедри банківської справи та фінансових послуг.

Захист дисертації відбудеться 4 жовтня 2019 року о \_\_\_\_\_ год на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 55.051.06 у Сумському державному університеті за адресою: 40000, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57, зала засідань вченої ради.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Сумського державного університету за адресою: 40007, м. Суми, вул. Римського-Корсакова, 2.

Автореферат розісланий 3 вересня 2019 року.

Учений секретар  
спеціалізованої вченої ради,  
доктор економічних наук, професор

Л. Г. Гриценко

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

**Актуальність теми дослідження.** У сучасних умовах функціонування світової та національної економік та фінансових ринків відбувається зростання інтенсивності кризових явищ, частоти виникнення системних банківських криз, що мають значні негативні фінансово-економічні й соціальні наслідки.

Банківська криза 2008–2009 рр., спричинена об'єктивними аспектами, пов'язаними з впливом світової фінансової кризи та похідними від неї внутрішніми шоками, і банківська криза 2014–2015 рр., спричинена як впливом геополітичних ризиків, макроекономічною, політичною та соціальною нестабільністю, так і внутрішніми факторами – неподоланими наслідками банківської кризи 2008–2009 рр. на фоні неефективного банківського менеджменту та антикризових дій регулятора, мали руйнівні наслідки як для банківської, так і економічної системи України. Органи державної влади активно втручалися та регулювали кризові явища (зокрема, вдавалися до заходів прямого одержавлення банківської системи), але вжиті ними антикризові заходи, попри значні обсяги витрат, не забезпечили відновлення докризового рівня розвитку банківської системи та її ролі в економіці.

Виходячи з цього, особливої актуальності набуває проблема забезпечення необхідного рівня ефективності всіх компонентів механізму державного антикризового регулювання банківської системи (ДАРБС).

Фундаментальні засади ДАРБС закладені в працях закордонних учених, серед яких: М. Бордо, Ф. Валенсія, А. Веласк, Г. Гортон, Д. Даймонд, П. Дібвіг, Р. Дорнбуш, С. Дробишевський, С. Едвардс, Є. Жуков, Г. Кальво, Г. Камінські, Ч. Кіндлебергер, Л. Красавіна, П. Кругман, О. Лаврушин, Л. Левен, А. Лобанов, Б. Львін, І. Мамонова, Р. Міллер, Г. Мінські, О. Наточеева, К. Рейнхарт, К. Трушина, С. Фішер, Г. Фетісов, Х. Фрейхас, В. Усоскін, Р. Чанг та інші.

На сьогодні в багатьох працях вітчизняних науковців (О. Афанасьєва, О. Барановський, Т. Васильєва, В. Вовк, Н. Вольська, О. Васюренко, Ж. Довгань, В. Джулай, І. Д'яконова, В. Живалов, Ю. Заруба, О. Заруцька, М. Зверяков, Г. Карчева, В. Коваленко, В. Корнеєв, А. Кузнєцова, С. Леонов, М. Литвин, Г. Мазур, В. Міщенко, С. Науменкова, Т. Смовженко, С. Стукало, О. Степаненко, О. Тридід, В. Шпачук та інші) досліджуються теоретичні та практичні засади ДАРБС з урахуванням специфіки національної економіки.

Попри значну кількість наукових розробок, присвячених ДАРБС, подальшого розвитку потребує комплекс питань щодо теоретико-методологічного підґрунтя та практичного впровадження механізму ДАРБС, що забезпечує узгодженість антикризових заходів на всіх фазах розгортання кризових явищ, урахує вплив факторів, не пов'язаних з економічними циклами, та рівень стійкості бізнес-моделей банків, дозволяє не лише адекватно реагувати на наявні кризові явища, а й виявляти негативні фактори, що можуть призвести до розгортання банківської кризи. Актуальність та логічна незавершеність розв'язання цих проблем обумовили вибір мети, завдань та змісту дисертаційної роботи.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дисертаційна робота узгоджується з напрямками наукових досліджень Сумського державного університету. Зокрема, до звіту за темою «Реформування фінансової

системи України в умовах євроінтеграційних процесів» (№ д/р 0109U006782) входять пропозиції щодо вдосконалення ДАРБС на підставі аналізу ризик-профілю бізнес-моделей банків з урахуванням європейських стандартів та рекомендацій; у звіті за темою «Моделювання сталого розвитку складних соціально-економічних систем» (№ д/р 0116U000929) формалізовано оцінювання впливу рівня концентрації банківської системи України як ознаки її деградації на ймовірність виникнення банківської кризи.

**Мета і завдання дослідження.** Метою дисертаційної роботи є розвиток теоретичних засад, науково-методичних підходів та розроблення практичних рекомендацій щодо формування й реалізації механізму ДАРБС.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких завдань:

- поглибити теоретичні підходи щодо розуміння сутності та процесу розгортання банківських криз, обґрунтувати і класифікувати їх види й форми;
- виявити та систематизувати причини і фактори банківських криз;
- провести аналіз банківських криз в Україні та зміни ключових показників, що характеризують діяльність банків, обумовлених розгортанням кризових явищ і післякризовим відновленням;
- розробити концептуальні засади та механізм ДАРБС, упровадження якого забезпечуватиме посилення антикризового потенціалу і підвищення стійкості банківської системи;
- вдосконалити теоретичні засади та методичний інструментарій діагностики кризових явищ;
- розвинути методичне забезпечення використання інструментарію ДАРБС залежно від рівня регулювання та фази розгортання кризових явищ;
- запропонувати науково-методичний підхід до оцінювання концентрації банківської системи як можливого сигналу деградації та виникнення кризи в ній;
- удосконалити методичний інструментарій превентивного державного антикризового регулювання на мікрорівні на основі аналізу ризик-профілю бізнес-моделей та стрес-тестування фінансових ризиків банків.

*Об'єктом дослідження* є економічні відносини, що виникають у процесі ДАРБС. *Предметом дослідження* є теоретичні засади, науково-методичне забезпечення та практичний інструментарій формування й реалізації механізму ДАРБС.

*Методи дослідження.* Теоретичну та методологічну основу дослідження становлять фундаментальні положення теорії грошей, кредиту та банківської справи, державного регулювання економіки, антикризового менеджменту.

У процесі дослідження використовували такі загальнонаукові методи пізнання, як аналіз та синтез, індукцію та дедукцію, аналогію та моделювання, абстрагування і конкретизацію (під час дослідження сутності понять «банківська система», «банківська криза», «ДАРБС», «механізм ДАРБС»; виділення причин та факторів банківських криз, визначення компонентів механізму ДАРБС, систематизації інструментарію ДАРБС); порівняльний, статистичний, графічний і табличний аналіз (під час дослідження банківських криз в Україні); статистичні тести (параметричні та непараметричні), набір показників для оцінювання концентрації, регресійний аналіз із фіктивними змінними (у процесі розроблення підходу до оцінювання концентрації банківської системи); формалізацію,

кластерний аналіз, економіко-математичне моделювання (у процесі розроблення моделі аналізу ризик-профілю бізнес-моделей та методичного підходу до стрес-тестування фінансових ризиків банків). Економіко-математичне моделювання проведено за допомогою засобів програм MS Office Excel та «Statistica».

Інформаційно-фактологічною базою дисертації є: закони та підзаконні нормативно-правові акти України, статистичні й звітно-аналітичні дані Національного банку України, Державної служби статистики України; офіційні та дослідницькі матеріали центральних банків країн світу, Базельського комітету з банківського нагляду, Світового банку, Міжнародного валютного фонду; наукові праці з питань ДАРБС.

**Наукова новизна результатів** дослідження полягає в розвитку теоретичних засад, науково-методичних підходів та розробленні практичних рекомендацій щодо формування й реалізації механізму ДАРБС.

Найбільш вагомими науковими результатами дисертаційної роботи є такі: *вдосконалено:*

- науково-методичний підхід до діагностування кризових явищ, що відрізняється від наявних його розглядом як цілісної, багаторівневої, ієрархічно побудованої сукупності модулів: 1) модуля аналізу зовнішнього середовища функціонування банківської системи, що генерує та передає кризові імпульси; 2) модуля аналізу банківської системи на макрорівні; 3) модуля аналізу мікрорівня банківської системи з формалізацією відповідного інструментарію, застосовуючи який суб'єкти ДАРБС матимуть можливість ідентифікувати стан банківської системи, що буде інформаційним підґрунтям для ухвалення антикризових регуляторних рішень;

- методичне забезпечення використання інструментарію ДАРБС у частині обґрунтування наукового підходу до його операціоналізації. Цей підхід на відміну від наявних є більш дієвим із точки зору зваженого вибору антикризових інструментів, оскільки передбачає визначення режиму застосування регуляторних впливів (антиципативний, превентивний, реактивний, реабілітаційний) залежно від фази розгортання кризових явищ та рівня регулювання;

- науково-методичний підхід до дослідження рівня концентрації банківської системи як сигналу появи початкових ознак потенційних кризових явищ, що на відміну від наявних передбачає інтегрований багатоетапний аналіз із використанням параметричних та непараметричних тестів, регресійного аналізу з фіктивними змінними, показників оцінювання концентрації та її прогнозування з використанням моделі регресії часового ряду. Його застосування дозволяє комплексно оцінити рівень концентрації банківської системи як у статистиці, так і в динаміці, емпірично довести, що зростання рівня концентрації може бути можливим сигналом щодо майбутньої деградації банківської системи та потенційної кризи в ній, це формує підґрунтя для застосування державних антикризових регуляторних впливів на макрорівні;

- науково-методичний підхід до превентивного державного антикризового регулювання мікрорівня банківської системи, що на відміну від наявних передбачає запровадження аналізу ризик-профілю бізнес-моделей на основі кластерного аналізу та стрес-тестування фінансових ризиків банків. Цей

підхід дозволяє відстежити рівень індивідуальних ризиків банків та вжити на цій основі відповідних антикризових регуляторних заходів;

*набули подальшого розвитку:*

- категорійно-понятійний апарат теорії ДАРБС, що на відміну від наявних передбачає розгляд банківської системи за системним та синергетичним підходами з виділенням мікро- і макрорівнів регулювання і визначенням об'єкта ДАРБС як процесу розгортання банківської кризи з виокремленням фаз наростання кризового потенціалу (квазістійкий стан), бифуркації, деградації та краху (кризовий стан). Це сформувало наукове підґрунтя для вдосконалення механізму ДАРБС;

- класифікаційні ознаки видів банківських криз, що на відміну від наявних передбачають базовий поділ на кризи мікро- та макрорівнів й виділення додаткових ознак за циклом «виникнення → розгортання → наслідки». Це дозволило сформувати наукове підґрунтя для вдосконалення методичних засад вибору та застосування режиму ДАРБС;

- концептуальні засади побудови механізму ДАРБС, що на відміну від наявних базується на засадах застосування методології інтегративно-конвергентного підходу та передбачає диференціацію функціональної складової залежно від фази розгортання кризових явищ із виділенням антиципативного, превентивного, реактивного й реабілітаційного режимів регулювання, це дозволить виявляти зростання деструктивного кризового потенціалу банківської системи та застосовувати ефективний інструментарій для зниження його рівня.

**Практичне значення одержаних результатів** полягає в тому, що обґрунтовані в роботі теоретичні положення доведені до рівня методичних рекомендацій, які можуть бути використані Національним банком України – при вдосконаленні нормативної бази з питань забезпечення стійкості банківської системи, банківського регулювання та нагляду; банками України – в процесі формування та реалізації стратегій попередження кризових явищ і вибору інструментарію подолання наслідків кризи.

Пропозиції щодо оцінювання ризик-профілю бізнес-моделі на основі системи кількісних та якісних індикаторів використовують під час запровадження заходів антикризового планування у ПАТ АБ «Укргазбанк» (довідка від 21.08.2018 № 113/19495/2018; визначення індикаторів ранньої діагностики банківської кризи – в діяльності АТ «Перший український міжнародний банк» (довідка від 27.02.19 № Д–29/118); аналізу ризик-профілю бізнес-моделі – у превентивному антикризовому регулюванні діяльності ПАТ «Банк Альянс» (довідка від 26.03.2019 № 25/844); стрес-тестування ключових фінансових ризиків, визначених за результатами оцінювання ризик-профілю банку, – в діяльності АТ «Ощадбанк» (довідка від 05.04.2019 № 518/15).

Наукові результати, які одержав дисертант, використовують у навчальному процесі Сумського державного університету під час викладання дисциплін: «Антикризове управління банком», «Банківське регулювання», «Фінансове регулювання та нагляд», «Аналіз банківської діяльності», «Банківські ризики», «Управління банківськими ризиками» (акт від 02.04.2019).

**Особистий внесок здобувача.** Дисертаційна робота є завершеною науковою працею. Наукові положення, висновки, рекомендації та пропозиції, що виносяться на захист, одержані автором самостійно та відображені в

опублікованих працях. Із наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертації використано лише ідеї та положення, що є результатом особистої роботи.

**Апробація результатів дослідження.** Основні положення дослідження доповідалися, обговорювалися та отримали схвальну оцінку на міжнародних і вітчизняних науково-практичних конференціях, серед яких: Міжнародна науково-практична конференція «Розвиток банківських систем світу в умовах глобалізації фінансових ринків» (м. Черкаси, 2016, 2017 рр.), Міжнародна науково-практична конференція «Цілі сталого розвитку: глобальні та національні виміри» (м. Київ, 2017 р.), Міжнародна мультидисциплінарна конференція «Ключові питання освіти та науки: перспективи розвитку для України та Польщі» (м. Стальова Воля, Польща, 2018 р.), Всеукраїнська науково-практична конференція «Проблеми і перспективи розвитку фінансово-кредитної системи України» (м. Суми, 2016–2018 рр.).

**Публікації.** Основні положення та висновки дисертації опубліковано в наукових працях загальним обсягом 5,75 друк. арк., з яких особисто авторові належить 5,15 друк. арк., зокрема: підрозділ в 1 колективній монографії, 7 статей у наукових фахових виданнях України (з яких 6 – у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних баз), 8 публікацій у збірниках тез доповідей конференцій.

**Структура і зміст дисертації.** Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг дисертації становить 287 сторінок, зокрема 202 сторінки основного тексту, 35 таблиць, 47 рисунків, 18 додатків та список літератури з 368 найменувань.

## ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

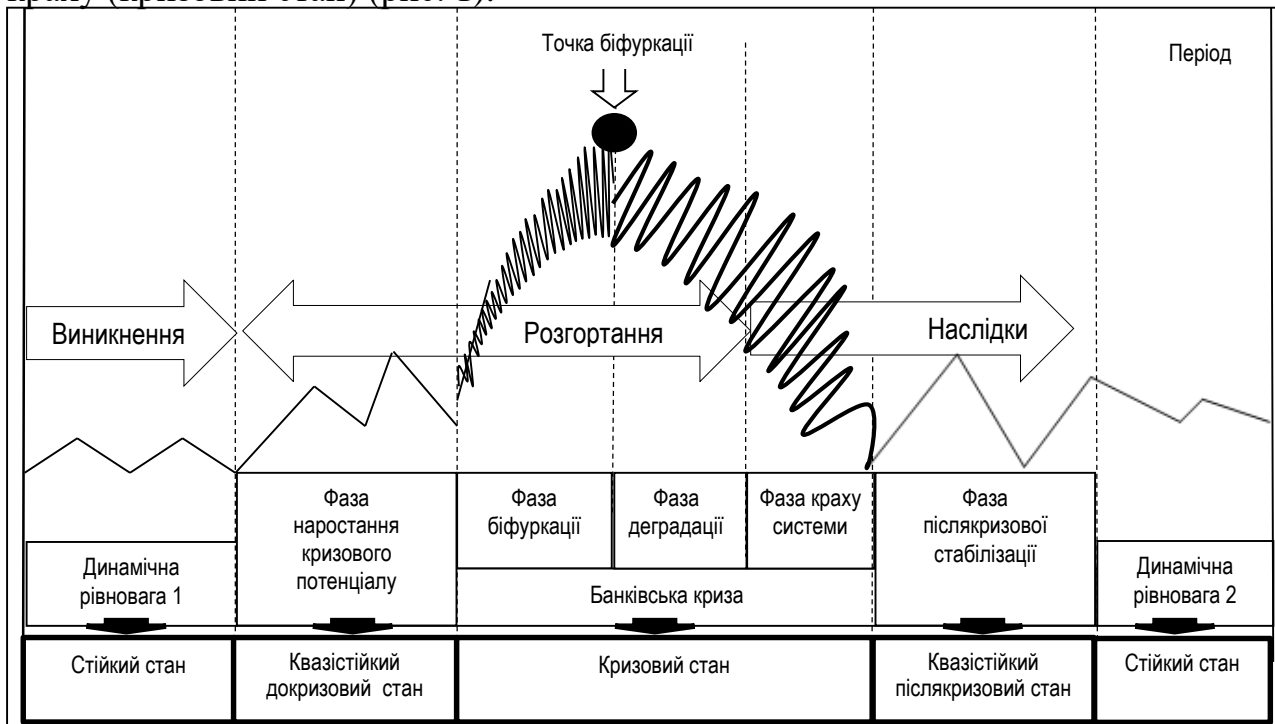
У першому розділі «**Теоретико-методологічні основи банківських криз та особливості їх прояву в Україні**» опрацьовано такі питання: сутність поняття «банківська криза», її види та форми; причини й фактори банківських криз у контексті формування механізму ДАРБС; ключові показники, що характеризують діяльність банків України, обумовлені розгортанням кризових явищ та післякризовим відновленням банківської системи.

Ґрунтуючись на системних і синергетичних підходах до визначення кризи як базових та на основі узагальнення підходів науковців до розуміння поняття «банківська криза», пропонуємо визначати її як переломний момент у стані банківської системи, обумовлений структурними зрушеннями в частині або всій сукупності елементів, що її формують, відносинах та зв'язках між ними під впливом деструктивних зовнішніх і/або внутрішніх факторів, що обов'язково супроводжується значним відхиленням параметрів її функціонування від оптимальних, призводить до нездатності виконувати властиві їй функції та вимагає антикризового регуляторного впливу з боку суб'єктів регулювання.

Унаслідок систематизації наукових поглядів визначено, що банківські кризи виникають на мікрорівні (рівні індивідуальних елементів банківської системи або елементів, об'єднаних певними групами за розміром, системною важливістю, належністю капіталу, функціональною, територіальною ознаками тощо) та макрорівні (рівні банківської системи), при цьому кризи макрорівня

можуть набувати національного, регіонального та глобального; ізолюваного, кумулятивного; одиничного, подвійного та потрійного характеру.

Базуючись на запропонованому визначенні банківської кризи і на тому, що в загальному вигляді об'єктом державного антикризового регулювання є кризове явище як процес, у роботі розроблено модель розвитку банківської системи в контексті формування в ній кризового потенціалу. Вона дозволяє визначити, що об'єкт ДАРБС – процес розгортання банківської кризи з виділенням фаз наростання кризового потенціалу (квазістійкий стан), біфуркації, деградації та краху (кризовий стан) (рис. 1).



**Рисунок 1 – Модель розгортання банківської кризи**

З урахуванням розробленої моделі обґрунтовано необхідність поглибленої класифікації банківських криз із виділенням додаткових ознак за циклом «виникнення → розгортання → наслідки». З огляду на це виділено види банківських криз за: причинами виникнення (поділ за походженням, джерелом, характером, закономірністю виникнення, ступенем контролю, можливістю прогнозування), характеристиками розгортання (поділ за фактом існування, інтенсивністю дії, гостротою й тривалістю, формою прояву, можливістю регулювання), наслідками (поділ за віддаленістю наслідків, їх тривалістю, напрямом впливу та масштабами).

Акцентуючи на тому, що домінантою розгортання кризових явищ є взаємодія причинно-наслідкової детермінованості, визначено, що причинами банківських криз є як об'єктивні аспекти, пов'язані з впливом некерованих факторів зовнішнього середовища (макроекономічна, політична, соціальна нестабільність та обумовлені ними шоки), так і деструктивний кризовий потенціал банківської системи, зумовлений суб'єктивними аспектами внутрішніх характеристик її елементів, зокрема, ефективністю банківського менеджменту та адекватністю дій суб'єктів державного регулювання.

Визначено, що залежно від деструктивного кризового потенціалу банківської системи, розгалуженості та структури зовнішніх і внутрішніх



каналів, за якими поширюються кризові явища в банківській та економічній системах країни, масштабу й напряму зовнішніх впливів, накладання (суміщення) факторів впливу на стан банківської системи та комплексу її зворотних реакцій негативні наслідки можуть бути подолані (повернення до стану динамічної рівноваги) або ж розпочнеться трансформація її стану (перехід у точку біфуркації). У цих умовах посилюється роль органів та установ державної влади як суб'єктів ДАРБС, що повинні застосувати регуляторні заходи для повернення банківської системи до фази динамічної рівноваги.

За результатами аналізу банківських криз в Україні визначено, що етап банківського дистресу спостерігався впродовж тривалого часу, поки тригери (різні для банківських криз 2008–2009 та 2014–2015 рр., крім девальвації національної валюти) призводили до втрати довіри, що у разі обох криз ставала передумовою «набігу на банки» і подальшого поширення кризових явищ за кредитним, валютним, ціновим та інформаційним каналами. Банківські кризи в Україні мали значні негативні наслідки як безпосередньо для банківської системи, так і для функціональної взаємодії з реальним сектором економіки та забезпечення економічного зростання. У цих умовах зростає необхідність у формуванні ефективного механізму ДАРБС, що забезпечить запобігання виникненню кризових явищ у майбутньому та зменшуватиме їх негативні наслідки для економіки країни.

У другому розділі **«Формування та впровадження механізму реалізації ДАРБС»** узагальнено теоретико-методологічні положення ДАРБС, уточнено його сутність, мету і завдання, опрацьовано концептуальні підходи до формування механізму ДАРБС з урахуванням рівнів державного регулювання та моделі розгортання банківської кризи; вдосконалено теоретичні засади й методичний інструментарій діагностування кризових явищ та операціоналізації інструментарію ДАРБС.

Узагальнюючи наявні теоретичні здобутки, «механізм ДАРБС» запропоновано визначати як спосіб організації економічних відносин між органами та установами державної влади й банками, їх клієнтами, іншими країнами і міжнародними інституціями, що ґрунтується на базових, часткових та специфічних принципах, забезпечуючи за допомогою відповідних функцій, методів й інструментів вплив на об'єкти ДАРБС для досягнення цілей, визначених формалізованими кількісними та якісними критеріями.

У роботі здійснено систематизацію методологічних підходів до структуризації компонентів механізму ДАРБС та способів взаємодії між ними, що дозволило виокремити структурно-функціональний, процесний, цільовий, системний, ситуаційний і тектологічний підходи. За результатами дослідження запропоновано застосовувати методологію інтегративно-конвергентного підходу, який передбачає, що при використанні системного підходу в процесі дослідження механізму ДАРБС як базового всі інші підходи, за необхідності, включаються в системний.

З огляду на це визначено, що компонентний склад механізму ДАРБС являє собою ієрархічну систему функцій, методів та інструментів, поєднаних у підсистеми (цільова, функціональна, організаційно-структурна), а також способи їх взаємодії, інтеграції та дезінтеграції на основі системи принципів, унаслідок яких забезпечується досягнення стратегічної мети ДАРБС (рис. 2).

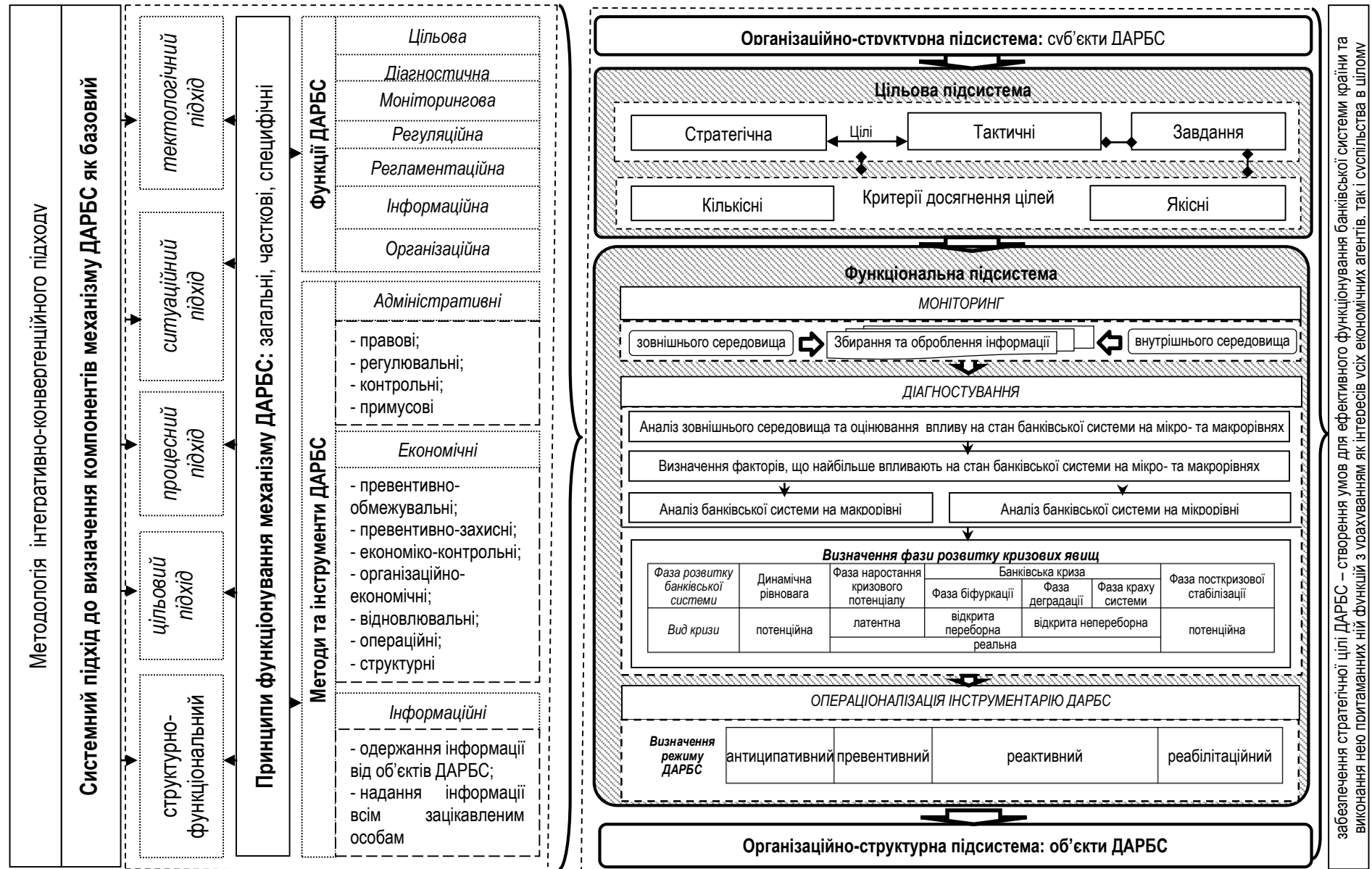


Рисунок 2 – Механізм державного антикризового регулювання банківської системи

Визначено, що функціональна складова механізму ДАРБС повинна диференціюватися залежно від фази розгортання кризових явищ, які виникають під впливом деструктивних факторів внутрішнього та зовнішнього середовищ. На цій основі обґрунтовано доцільність виділення антиципативного, превентивного, реактивного та реабілітаційного режимів ДАРБС.

Автор визначив, що важливо правильно ідентифікувати та оцінити причини і фактори, що генерують кризові явища, впливають на характер розгортання й наслідки банківської кризи, та включити одержані дані для обґрунтування антикризових регуляторних впливів. Зважаючи на це, в роботі розроблено науково-методичний підхід до діагностування кризових явищ як цілісної, багаторівневої, ієрархічно побудованої сукупності модулів аналізу:

1) зовнішнього середовища з використанням: експертних оцінок, TEMPLES та SWOT-аналізу, оцінювання і прогнозування макроіндикаторів;

2) банківської системи на макрорівні з використанням: системи агрегованих мікроіндикаторів, зокрема показників фінансової стабільності Міжнародного валютного фонду, з виокремленням в їх складі макроіндикаторів раннього реагування та індикаторів настання банківської кризи за каналами її поширення; макрострес-тестування, що включатиме оцінювання стійкості банківської системи з урахуванням впливу на неї параметрів зовнішнього середовища, внутрішніх і зовнішніх зв'язків (network effects), реакції на шоки та ефектів зворотного зв'язку (spillover effects);

3) мікрорівня банківської системи з використанням фінансових, статистичних, економіко-математичних методів, що дозволяють визначити бізнес-модель та ризик-профіль банків, оцінити їх стійкість на основі мікрострес-тестування і сформуванню систему мікроіндикаторів раннього реагування.

Операціоналізацію інструментарію ДАРБС запропоновано здійснювати шляхом послідовної реалізації таких етапів: визначення режиму застосування регуляторних впливів (антиципативний, превентивний, реактивний, реабілітаційний) на основі результатів діагностування кризових явищ, проєктування необхідного набору інструментів та оцінювання масштабу їх застосування, оцінювання антикризових інструментів до початку застосування, активації (деактивації) антикризових інструментів, оцінювання ефективності антикризових інструментів після завершення застосування.

У третьому розділі **«Науково-методичні засади розвитку механізму державного антикризового регулювання банківської системи»** запропоновано науково-методичний підхід до оцінювання концентрації банківської системи як потенційного сигналу можливості виникнення кризи в ній; удосконалено науково-методичні засади превентивного державного антикризового регулювання мікрорівня банківської системи на основі аналізу ризик-профілю бізнес-моделей та стрес-тестування фінансових ризиків банків.

Наслідком банківських криз в Україні стала реконфігурація банківської системи зі зменшенням кількості банків і домінуванням банків з державною участю, що істотно змінило параметри банківської конкуренції та концентрації в ній. За результатами дослідження встановлено, що зростання рівня концентрації може бути сигналом майбутньої деградації банківської системи та потенційної кризи в ній. З огляду на це в роботі розроблено науково-методичний підхід до аналізу рівня концентрації, що складається з інтегрованого багатоетапного

аналізу банківської системи з використанням: параметричного тесту ANOVA та непараметричного тесту Крускала–Уолліса, регресійного аналізу з фіктивними змінними і набору показників оцінювання концентрації (коефіцієнт концентрації CR4, індекс Герфіндаля–Гіршмана, індекс Розенблюта, індекс галузевої концентрації, індекс ентропії, коефіцієнт Джині).

Емпіричний аналіз базується на даних банківської системи України з 2004 до 2017 року на основі вибірки, сформованої шляхом розподілу банків на дві групи (основні учасники та група «інші банки») на базі використання порогового значення (частка в активах більше ніж 1 %) та приведення даних групи «інші банки» з використанням методу усереднення до параметрів, що дозволять визначити типові характеристики учасників ринку цієї групи.

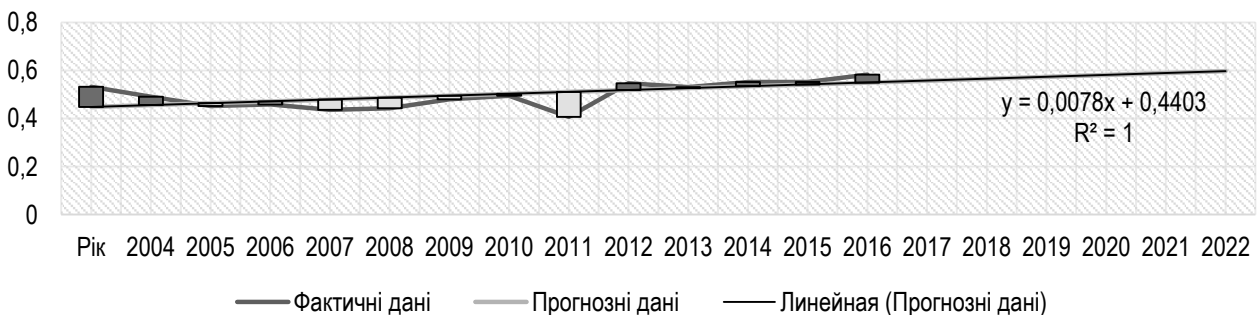
Результати статистичних тестів і регресійного аналізу з фіктивними змінними дозволили зробити висновок про неконкурентний та неоднорідний характер банківської системи України. Ці висновки підтверджені результатами розрахунків показників оцінювання концентрації (табл. 1).

**Таблиця 1 – Результати оцінювання показників концентрації банківської системи України (станом на кінець 2012 та 2017 роки)**

Показник	2012 рік	2017 рік	Тенденція
Індекс концентрації (CR4)	Ефективна конкуренція/домінантні банки	Домінантні банки/обмежена олігополія	Зростання
Індекс Герфіндаля–Гіршмана	Низький рівень концентрації	Середній рівень концентрації	Зростання
Індекс Розенблюта	Низький рівень концентрації	Середній рівень концентрації	Зростання
Індекс галузевої концентрації	Низький рівень концентрації	Середній рівень концентрації	Зростання
Індекс ентропії	Висока ймовірність формування монополії чи олігополії	Висока ймовірність формування монополії чи олігополії	Зміни неістотні
Коефіцієнт Джині	Високий рівень концентрації	Високий рівень концентрації	Зростання

Одержані аналітичні дані свідчать про перехід банківської системи України від відносно висококонкурентного середовища до ринку з високим рівнем концентрації.

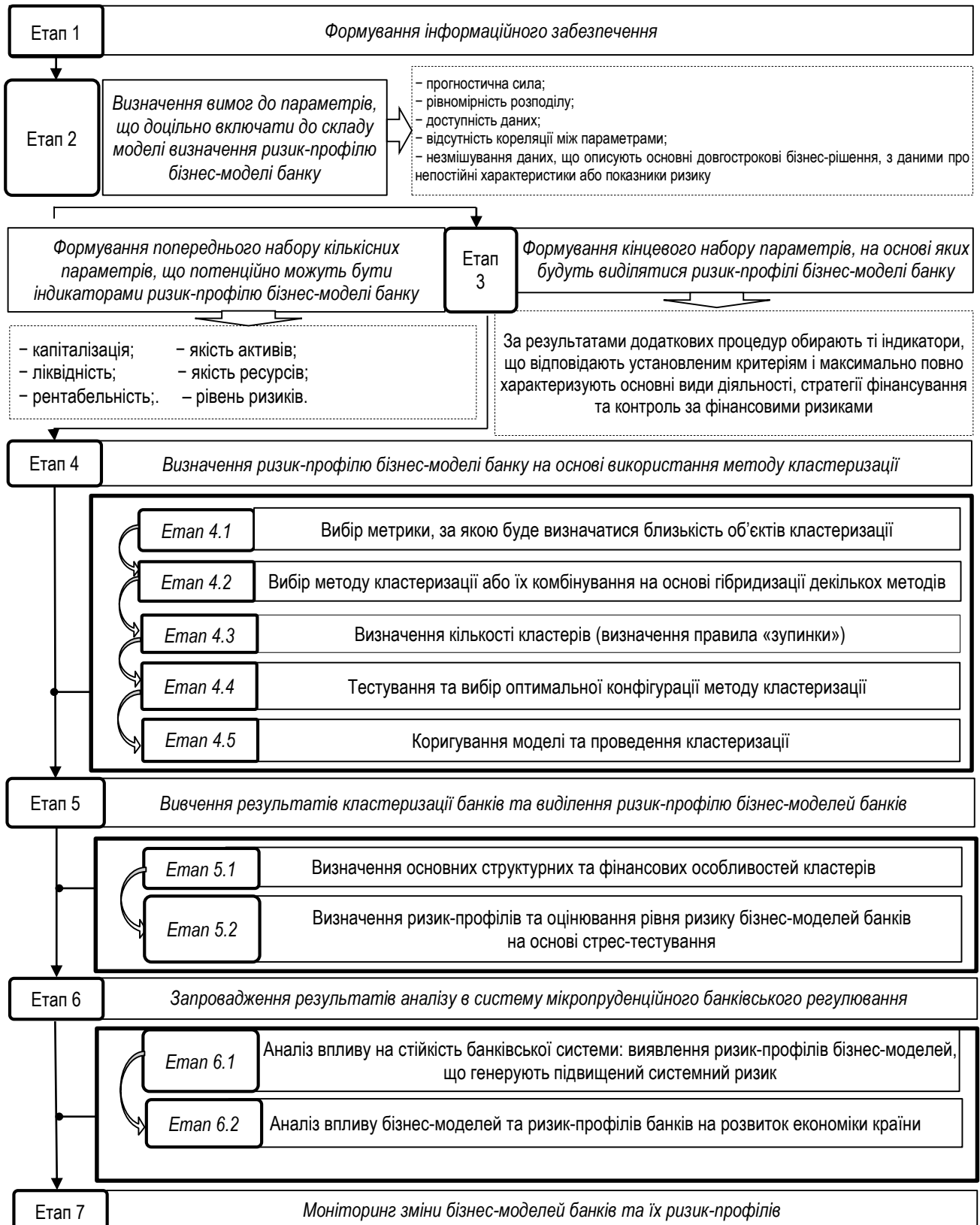
Прогнозування рівня концентрації банківської системи України, що передбачало використання авторегресійних моделей із різними лагами та моделі регресії часового ряду, дало можливість визначити, що остання демонструє найкращі результати серед обраних для аналізу. На підставі її застосування виявлено зростання концентрації банківської системи України та прогнозний перехід до олігополістичного типу (рис. 3).



**Рисунок 3 – Прогнозування динаміки коефіцієнта концентрації CR4 банківської системи України на основі моделі регресії часового ряду**

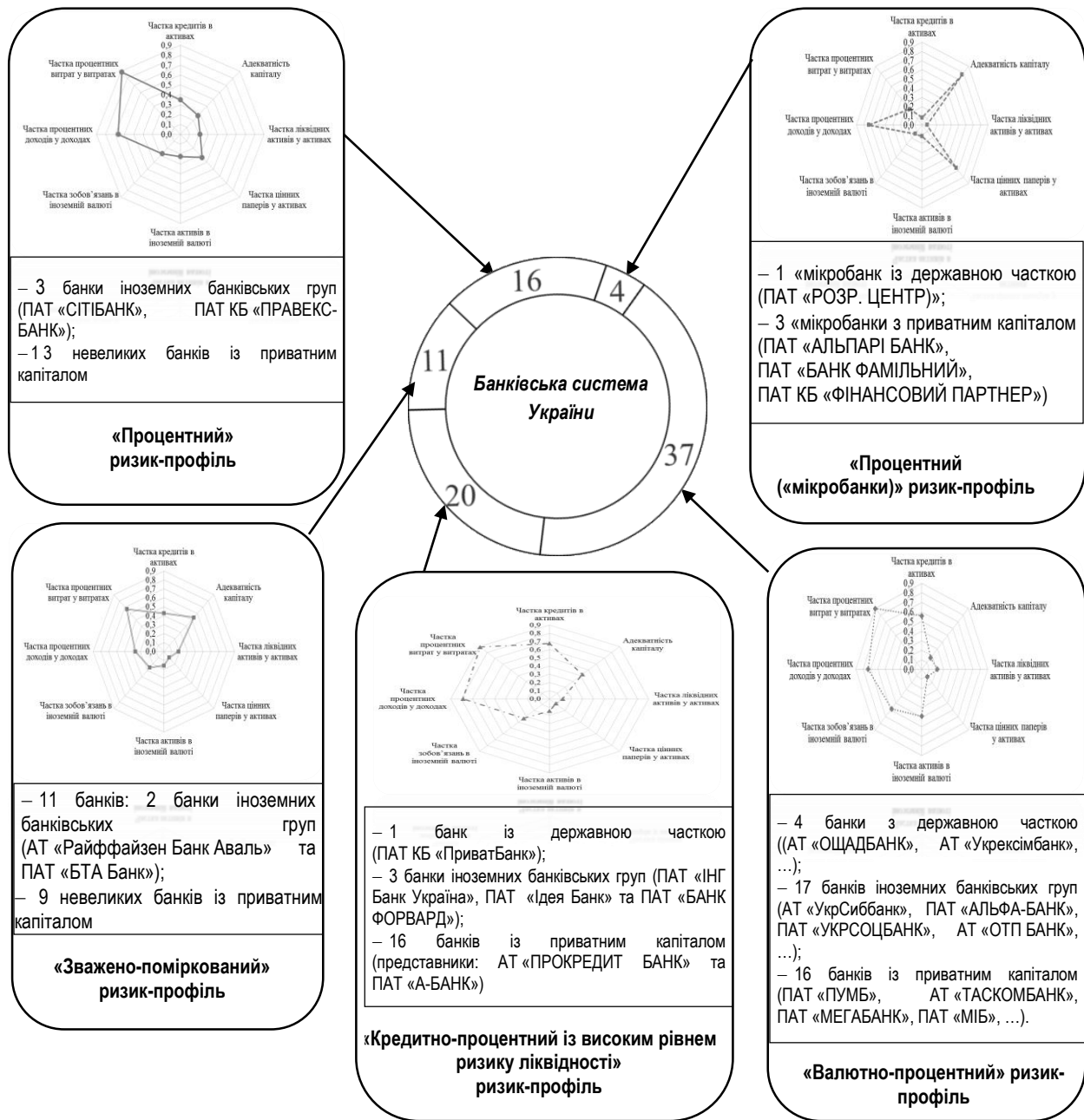
З огляду на ідентифікацію негативних тенденцій, що відбивають ранні, початкові ознаки появи потенційних кризових явищ, суб'єкти ДАРБС повинні посилити моніторинг рівня концентрації банківської системи та розробити й застосувати необхідні превентивні антикризові заходи.

Зважаючи на те що значний кризовий потенціал може накопичуватися на рівні окремих банків, у роботі запропоновано модель превентивного державного антикризового регулювання мікрорівня банківської системи на основі аналізу ризик-профілю їх бізнес-моделей (рис. 4).



**Рисунок 4 – Модель превентивного державного антикризового регулювання мікрорівня банківської системи на основі аналізу ризик-профілю бізнес-моделей**

За результатами апробації виділено п'ять ризик-профілів банків України (рис. 5).



**Рисунок 5 – Схема розподілу банків України на основі кластерного аналізу ризик-профілів**

Оцінювати рівень ризику бізнес-моделей пропонуємо шляхом стрес-тестування фінансових ризиків, виділених як ключові за результатами кластерного аналізу та виділених на цій основі ризик-профілів.

У рамках стрес-тестування кредитного ризику банку розглянуто ризик концентрації та зміни кореляції кредитного і валютного ризиків, а також параметри шоку для таких складових кредитного портфеля, як іпотечні та споживчі кредити. Стрес-тестування ризику ліквідності передбачає дослідження факторів ризику як за пасивами, так і за активами з розподілом часового проміжку на два часові горизонти. Для стрес-тестування таких ринкових ризиків,

як валютний та процентний, визначено оптимальний вид сценарію – аналіз чутливості та основні параметри шоку.

Розроблений підхід апробовано на ретроспективних даних АБ КБ «ПриватБанк» (ризик-профіль «Кредитно-процентний із високим рівнем ризику ліквідності»), результати застосування якого підтвердили ризиковість бізнес-моделі банку та значний дефіцит капіталу в умовах реалізації ключових фінансових ризиків його діяльності.

Одержані за результатами аналітичні дані будуть основою запровадження превентивних антикризових заходів, що передбачають, зокрема, посилення регуляторних та наглядових процедур відповідно до рівня ризику бізнес-моделі банку. Також необхідним є моніторинг бізнес-моделей і ризик-профіль банків для розуміння їх еволюції в мікро- та макроекономічному аспектах з урахуванням впливу на системний ризик, зміни внеску в розвиток реальної економіки, реагування на заходи регулювання тощо.

## **ВИСНОВКИ**

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення науково-прикладного завдання, що полягає в розвитку теоретичних засад, науково-методичних підходів та розробленні практичних рекомендацій щодо формування й реалізації механізму ДАРБС.

За результатами дисертаційної роботи зроблено такі висновки:

1. Визначено, що банківська криза – це переломний момент у стані банківської системи, обумовлений структурними зрушеннями в частині або всій сукупності елементів, що її формують, відносинах та зв'язках між ними під впливом деструктивних зовнішніх і/або внутрішніх факторів, що обов'язково супроводжується значним відхиленням параметрів її функціонування від оптимальних, призводить до нездатності виконувати властиві їй функції та вимагає антикризового регуляторного впливу з боку суб'єктів регулювання.

2. Уточнено класифікацію банківських криз на основі базового поділу на кризи мікро- та макрорівнів і виділення додаткових класифікаційних ознак за циклом «виникнення → розгортання → наслідки».

3. Обґрунтовано причини і фактори виникнення банківських криз через причинно-наслідкову детермінованість об'єктивних аспектів, пов'язаних із впливом зовнішнього середовища та внутрішнім деструктивним кризовим потенціалом банківської системи, накопиченим через неефективність банківського менеджменту та дій регулятора.

4. З'ясовано, що природа банківської кризи в Україні та причини, що обумовили її виникнення, характер розгортання й наслідки відповідають загальній концепції причин виникнення банківських криз, основа яких – інтегрована природа складної взаємодії деструктивних зовнішніх (включаючи світові) та внутрішніх факторів.

5. Уточнено сутність та виокремлено компоненти механізму ДАРБС, зокрема, цільову (цілі та завдання, визначені формалізованими кількісними й якісними критеріями), функціональну (функції, реалізовані суб'єктами ДАРБС, що визначаються однорідністю методів, інструментарію відповідно до фаз

розгортання кризових явищ) та організаційно-структурну (суб'єкти, через які реалізується регуляторний вплив на об'єкти ДАРБС) підсистеми.

6. Удосконалено методичне забезпечення діагностування кризових явищ, що розглядається як цілісна, багаторівнева, ієрархічно побудована сукупність модулів, що включають інструменти діагностики та аналізу, які дозволяють перетворити вхідну інформацію та сформулювати аналітичні дані щодо економічних явищ і процесів, що характеризують: стан банківської системи на мікро- і макрорівнях, причинно-наслідкові зв'язки, представлені різноманітними зовнішніми факторами впливу на них, та результативні показники.

7. Розвинуто методичне забезпечення використання інструментарію ДАРБС залежно від рівня державного регулювання та фази розгортання кризових явищ, що передбачає: визначення режиму застосування регуляторних впливів (антиципативний, превентивний, реактивний, реабілітаційний) на основі результатів діагностування кризових явищ, проектування необхідного набору інструментів та оцінювання масштабу їх застосування, оцінювання антикризових інструментів до початку застосування; активацію (деактивацію) антикризових інструментів; оцінювання ефективності антикризових інструментів після завершення застосування.

8. Розроблено науково-методичний підхід до аналізу концентрації банківської системи на підставі застосування статистичних тестів, регресійного аналізу з фіктивними змінними, набору показників оцінювання концентрації та її прогнозування на основі моделі часових рядів.

Його апробація виявила, що рівень концентрації банківської системи України, за умови збереження поточних умов, зростатиме, це спричинятиме нестійкість банківської системи та її деградацію, оскільки монополізація призводить до викривлення функціонування ринкових механізмів. Це також формує внутрішню вразливість банківської системи до кризових явищ.

Одержані аналітичні дані є важливими з позиції превенції банківських криз, оскільки ідентифікація такого роду процесів дозволяє впроваджувати необхідні антикризові заходи до переходу кризових явищ у відкриту фазу.

9. Сформовано науково-методичний підхід до превентивного державного антикризового регулювання мікрорівня банківської системи на основі аналізу ризик-профілю бізнес-моделей, що передбачає: визначення фінансових параметрів, які дозволяють виокремити ризик-профілі бізнес-моделі банків; виділення ризик-профілів бізнес-моделей банків із використанням кластерного аналізу; проведення стрес-тестування фінансових ризиків; запровадження превентивних антикризових заходів (зокрема, посилення регуляторних та наглядових процедур відповідно до ризик-профілю бізнес-моделі банку); моніторинг бізнес-моделей для розуміння їх еволюції в мікро- та макроекономічному аспектах з урахуванням впливу на системний ризик, зміни внеску в розвиток реальної економіки, реагування на заходи регулювання тощо.



## СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ

### *Монографії*

1. Стадник А. С. Сутність та канали поширення банківської кризи в контексті формування об'єктного поля антикризового державного регулювання. Проблеми і перспективи розвитку фінансової системи України : монографія / І. О. Школьник, Т. А. Васильєва, С. В. Леонов ; за ред. д-ра екон. наук, проф. І. О. Школьник, д-ра екон. наук, проф. І. І. Рекуненка. Суми : Сумський державний університет, 2017. С. 79–88 (0,51 друк. арк.).

### *Публікації в наукових фахових виданнях України*

2. Качала Т. М., Стадник А. С. Визначення об'єктного поля антикризового державного регулювання банківської системи. *Інвестиції: практика та досвід (Index Copernicus, Google Академія)*. 2016. № 21. С. 106–109 (0,45 друк. арк.). *Особистий внесок: розроблено комплексний підхід до виділення об'єктів державного антикризового регулювання банківської системи за мікро- та макрорівнями залежно від стадії банківської кризи з урахуванням джерела генерації дестабілізуючого фактора (зовнішнього або внутрішнього)* (0,25 друк. арк.).

3. Качала Т. М., Стадник А. С. Науково-методичне забезпечення діагностики кризових явищ в банківській системі. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики (Index Copernicus, EBSCO, Ulrichsweb Global Serials Directory (UlrichsWeb), РИИЦ та ін.)*. 2016. Вип. 2. С. 228–235 (0,52 друк. арк.). *Особистий внесок: розроблено інструментарій, що доцільно використовувати для діагностики банківської кризи на мікро- та макрорівнях* (0,34 друк. арк.).

4. Стадник А. С. Теоретико-методологічне підґрунтя державного антикризового регулювання банківської системи України. *Держава та регіони. Серія: Державне управління (Index Copernicus та ін.)*. 2017. № 3 (59). С. 106–110 (0,45 друк. арк.).

5. Стадник А. С. Розвиток концепції мікропруденційного банківського регулювання в Україні на основі запровадження аналізу бізнес-моделей банків. *Науковий погляд: економіка та управління (Index Copernicus)*. 2017. № 2 (58). С. 107–115 (0,63 друк. арк.).

6. Стадник А. С. Теоретико-прикладні питання стрес-тестування як інструмента державного антикризового регулювання банківської системи. *Право та державне управління (Index Copernicus та ін.)*. 2018. № 2 (31). Том 2. С. 134–140 (0,6 друк. арк.).

### *Публікації в наукових періодичних виданнях України, що входять до міжнародної наукометричної бази Web of Science*

7. Vasiljeva T., Stadnyk A. Innovative Approaches to Evaluation of Concentration of the Banking System as a Basis of Improving the State Crisis Management. *Marketing and Management of Innovations (Web of Science та ін.)*.

2019. № 1. Р. 302–313 (0,75 друк. арк.). *Особистий внесок: розроблено інноваційні підходи до оцінювання рівня концентрації в банківській системі, що складаються з інтегрованого та багатоступового аналізу банківської системи для визначення можливості його деградації (0,49 друк. арк.).*

### **Публікації в інших наукових періодичних виданнях**

8. Стадник А. С. Механізм державного антикризового регулювання банківської системи. *East European Scientific Journal (Index Copernicus, ResearchBib та ін.)*. 2017. № 11 (27). Part 4. Р. 36–41 (0,55 друк. арк.).

### **Тези доповідей на науково-практичних конференціях**

9. Стадник А. С. Необхідність антикризового державного регулювання банківської системи. *Розвиток банківських систем світу в умовах глобалізації фінансових ринків* : матеріали науково-практичної інтернет-конференції (м. Черкаси, 24–25 листопада 2016 р.). Черкаси : ЧННІ ДВНЗ «Університет банківської справи», 2016. С. 162–166 (0,16 друк. арк.).

10. Стадник А. С. Антикризове регулювання банківської системи України. *Проблеми і перспективи розвитку фінансово-кредитної системи України* : збірник матеріалів I Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Суми, 23–24 листопада 2016 р.). Суми : ННІ БТ «УАБС» СумДУ, 2016. С. 38–41 (0,14 друк. арк.).

11. Качала Т. М., Стадник А. С. Внешние условия, влияющие на государственное антикризисное управление банковской системой Украины. *Science in the modern information society XI* : Proceedings of the Conference (North Charleston, 13–14 March 2017). North Charleston, CreateSpace, 2017. Р. 245–249 (0,17 друк. арк.). *Особистий внесок: досліджено зовнішні фактори, що впливають на ДАРБС, та доведено, що значний вплив на результативність й ефективність державних антикризових заходів мають макроекономічна нестабільність, низька якість державного управління та відсутність довіри до органів державної влади (0,11 друк. арк.).*

12. Стадник А. С. Вплив макроекономічної нестабільності на формування механізму державного антикризового регулювання банківської системи. *Цілі сталого розвитку: глобальні та національні виміри* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 5–6 квітня 2017 р.). Київ : Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2017. С. 78–81 (0,21 друк. арк.).

13. Стадник А. С. Запровадження аналізу бізнес-моделей банків з метою превенції банківських криз мікро- та макрорівнів. *Розвиток банківських систем світу в умовах глобалізації фінансових ринків* : матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Черкаси, 27 жовтня 2017 р.). Черкаси : ЧННІ ДВНЗ «Університет банківської справи», 2017. С. 234–237 (0,17 друк. арк.).

14. Стадник А. С. Антиципативний механізм державного антикризового регулювання банківської системи. *Проблеми і перспективи розвитку фінансово-кредитної системи України* : збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-

практичної конференції (м. Суми, 23 листопада 2017 р.). Суми : Сумський державний університет, 2017. С. 294–299 (0,17 друк. арк.).

15. Стадник А. С. Інструменти макропруденційного аналізу в системі державного антикризового регулювання банківської системи. *Ключові питання освіти та науки: перспективи розвитку для України та Польщі* : матеріали міжнародної мультидисциплінарної конференції (м. Стальова Воля, Республіка Польща, 20–21 липня 2018 року). Стальова Воля: Видавництво «Балтія», 2018. С. 44–47 (0,20 друк. арк.).

16. Стадник А. С., Качала Т. М. Інструментарій державного антикризового регулювання банківської системи. *Проблеми і перспективи розвитку фінансово-кредитної системи України* : збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної on-line-конференції (м. Суми, 22–23 листопада 2018 р.). Суми : Сумський державний університет, 2018. С. 234–238 (0,17 друк. арк.). *Особистий внесок: запропоновано використання інструментарію ДАРБС з визначенням функціональних особливостей: сфери та рівня використання, термінів запровадження і фазування, ймовірної тривалості (в разі можливості визначення) та здійснення ex-post-оцінювання їх ефективності* (0,11 друк. арк.).

## АНОТАЦІЯ

Стадник А. С. Механізм державного антикризового регулювання банківської системи. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. – Сумський державний університет, Суми, 2019.

Дисертаційна робота присвячена розвитку теоретичних засад, науково-методичних підходів та розробленню практичних рекомендацій щодо формування й реалізації механізму ДАРБС.

У дисертації вдосконалене визначення поняття «банківська криза»; розроблений підхід до класифікації банківських криз; обґрунтовано, що банківські кризи виникають унаслідок впливу некерованих факторів зовнішнього середовища та накопиченого внутрішнього деструктивного кризового потенціалу. Розвинено концептуальні засади формування механізму державного антикризового регулювання банківської системи; вдосконалено методичні засади діагностування кризових явищ та операціоналізації антикризового інструментарію. Розроблено науково-методичний підхід до оцінювання концентрації банківської системи як основи для вдосконалення державного антикризового регулювання процесів її деградації; вдосконалено механізм превентивного державного антикризового регулювання на мікрорівні на основі аналізу ризик-профілю бізнес-моделей та стрес-тестування фінансових ризиків банків.

Ключові слова: банківська система, банківська криза, державне антикризове регулювання, механізм державного антикризового регулювання, концентрація банківської системи, бізнес-модель банку, ризик-профіль бізнес-моделі банку, стрес-тестування фінансових ризиків банку.

## SUMMARY

Stadnik A. S. Mechanism of state anti-crisis regulation of the banking system. – Manuscript.

Thesis for a candidate degree in economic science, specialty 08.00.08 – money, finance and credit. – Sumy State University, Sumy, 2019.

The thesis is devoted to the development of theoretical foundations, scientific and methodological approaches and the development of practical recommendations for the formation and implementation of the state anti-crisis regulation of the banking system.

The author has proved that the occurrence of a banking crisis is caused both by the influence of uncontrollable environmental factors (macroeconomic, political, social instability and the shocks caused by them), and the destructive crisis potential of the banking system, due to the subjective aspects of the internal characteristics of its elements, in particular, the effectiveness of banking management and the adequacy of the actions of the regulator.

The paper analyses banking crises in Ukraine, based on which it is determined that the stage of banking distress was observed for a long period, while the triggers (different for the banking crisis of 2008–2009 and 2014–2015, except for the devaluation of the national currency) have resulted in significant fiscal expenses, economic and social consequences.

A generalization of the key aspects of the state anti-crisis regulation of the banking system made it possible to consider it as a specific function of state management of the economy as a whole and the banking system, in particular, subordinated to the general imperatives of the anti-crisis policy of the national and supranational (interstate) levels, in the form of targeted regulatory influence of government bodies and institutions on the banking system, implemented at its micro and macro levels, using the appropriate mechanism is aimed at early diagnosis of the banking crisis, the formation of a set of measures to overcome it, reducing and / or neutralizing the negative impact on the financial and economic systems.

It is determined that the mechanism of state anti-crisis regulation of the banking system has a complex component structure, including a targeted, functional and organizational-structural subsystem.

The paper suggests the functional component of the mechanism of state anti-crisis regulation of the banking system to differentiate depending on the phase of the crisis, with the release of anticipatory, preventive, reactive and rehabilitation regimes.

In the thesis improved methodological approach for crisis diagnosis, which is proposed to be considered it as a holistic, multilevel, hierarchically constructed set of modules, including diagnostic and analysis tools that allow you to transform the input information and generate analytical data on economic phenomena and processes that characterize the system: - and macro-level, cause and effect relationships, represented by a variety of external factors affecting them, and result indicators.

The approach to operationalization of the instruments of the state anti-crisis regulation of the banking system by sequential implementation of the following stages is developed: diagnostics to determine the current and forecast states of the banking system at the micro and macro levels; determining the mode of regulation, design and selection of tools according to the results of diagnosis; preliminary assessment of the

regulatory instruments; activation (and deactivation) of anti-crisis instruments; final evaluation of the effectiveness of the tools.

As a result of the testing, negative tendencies in the functioning of the banking system of Ukraine were identified, namely the transition from a relatively highly competitive environment to a market with a high level of concentration, which may indicate early, initial signs of the emergence of potential crisis phenomena. Because of this, should strengthen monitoring of the concentration of the banking system and develop and implement the necessary preventive anti-crisis measures.

It is substantiated that to increase the efficiency of banking crisis prevention it is advisable to analyse the risk profile of their business models as a set of specific aspects of activities that characterize the level of sensitivity to financial risks.

The paper proposes to apply stress testing of key financial risks by the defined risk profile of the bank's business model, which involves the consistent implementation of such steps as goal setting, infrastructure formation, detailed stress testing procedure and updating of stress test parameters.

For credit risk stress testing, the risk of concentration and changes in the correlation between credit and currency risk, as well as shock parameters for such components of the loan portfolio as mortgage and consumer loans, are considered. Liquidity risk stress testing involves examining risk factors for both liabilities and assets with a time horizon of two horizons. For stress testing of currency and interest rate risk, it is suggested to perform sensitivity analysis and determine the basic parameters of shock.

Key +words: banking system, banking crisis, state crisis management, state crisis management, mechanism of state crisis management, the concentration of banking system, the business model of the bank, risk-profile of the bank's business model, stress testing of the bank's financial risks.

Підписано до друку 29.08.2019.